

Olvasónapló: Töprengés Himfyről

Látóköromön belül egyedül a *Magyar Nemzet* emlékezett meg Kisfaludy Sándor kétszázötvenedik születésnapjáról.¹ Számtalan utca, tér, hajó és két badacsonyi ház névadójáról. Az utcák és terek neve többnyire keresztnév nélküli, vagyis osztozik rajtuk Károly öccsével. Badacsony viszont Sándoré. Az itteni Kisfaludy-házak közül a látogatottabb híres vendéglő, amelynek terraszáról igen szép kilátás nyílik a Balatonra. A másik „Kisfaludy-ház” a hegyen kissé lejjebb található, kevesebb a látogatója, utolsó ottjártamkor udvarán kellemes bort mértek, és a megkülönböztetés kedvéért Szegedy Róza-háznak nevezik. Nagyjából ennyi érdekli a 21. század emberét.

Kisfaludy Sándor költői életműve mégis beépült a nemzeti kultúrába, nélküle más lenne a magyar irodalom története; de az alábbiak azt is sugallni szeretnék, hogy a múlt számos egykor meghatározóan fontos eleme idővel oly mélyrétegében rejtőzik a nemzeti emlékezetnek, hogy csak a kutató szem találja meg, pedig érdemes megtalálni. Nem olyan régen (2018-ban) például sok nézőt vonzó filmsorozat készült William Thackeray *A hiúság vására* című regényéből, melynek a címében szereplő hiúság szó kérdéskörének jelentését a hagyomány szerint a szerző John Bunyan 1678-ban megjelent *A zarándok útja* című művéből merítette, amit valószínűleg ma már igen kevesen olvasnak. (Pedig a magyar fordítása is teljes terjedelmében megtalálható a világhálón – a „leletmentők” jóvoltából.)

A szó régi magyar jelentése a haszontalanságra, fölöslegességre, értelmetlenségre utal, s ez a Biblia 19. század előtti szorgos olvasóit erősen foglalkoztatta. Még visszatérek rá, de előbb a regénycím életerejének jelzésére hadd említsem meg, hogy egy világsikerű (angol nyelvű) magazin máig *Vanity Fair* (*Hiúság vására*) címmel jelenik meg. E példa pedig nemcsak az értékek rejtőző továbbélését szemlélteti, de alább látni fogjuk, hogy a hiúságkérdés gondolköre is tovább

TAXNER-TÓTH ERNŐ (1935) Széchenyi-díjas irodalomtörténész, professzor emeritus. Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös életművének kutatója.

1 Kisfaludy Sándor (1777–1844), Kisfaludy Károly (1788–1830) – Sándor születésnapja: szeptember 27.

él Kisfaludy Sándor költői műveiben,² amelyek ugyancsak megtalálhatók elektronikus kiadásban. A költő első beszédes álneve – Hím-fy – viszont a tudomány világán kívül elfelejtődött. Pedig a *Hímfy szerelmei*, főleg a *Kesergő szerelem*³ a 19. század elején a legnagyobb könyvsiker volt, új olvasók sokaságát hódította meg és nyűgözte le. E kötetet a következő nemzedék írói szívesen láttatták az érdelemgazdag szerelemről álmodozó, és immár – felemelő értékeket sugalló – szépirodalmat olvasó honleány hősnők asztalán.⁴ Múzsája, Szegedy Róza, aki a mű első megjelenéskor már a költő felesége volt, a korlátozott lehetőségek között élő fiatalok képzeletét úgy ragadta magával, mint egy mai celeb (no, nem a honleányokét). A Kisfaludy-mű folytatása, a *Boldog szerelem* kevésbé volt sikeres.

Mára Kisfaludy Sándor eltűnt az iskolák tananyagából, a közízlés túlságosan türelmetlen lett olvasásához, a digitális világ érdeklődése más távlatok felé fordult. Közelebb áll hozzánk prózája, mindenekelőtt a *Napló és Francia Fogságom*.⁵ Ebben sajátos – talán egyedülálló – módon szólaltatja meg a 18. században divatba jött utazás – ma is népszerű – élményét. A világirodalom sok neves írója örökítette meg képzeletbeli és valóságos útiélményeit, az a helyzet viszont, ahogy Kisfaludy Sándor „utazott”, a kényszerűség teremtette sajátos látószög alighanem egyedülálló. Rajta kívül tudtommal egyik nagyobb író, sem vánszorogott nehézkés hadsereg alacsony rangú gyalogos tisztjeként Bécsből – Észak-Itálián keresztül – egészen Dél-Franciaországig. Roppant eredeti az a képsor, amelyen a napóleoni háborúk korának katonái a harcmezőre vonulnak, csatát vállalnak, s végül túlélnek a hadifogságot, ha életben maradtak. Kisfaludy Sándor „transportja” ezernyi – különböző nemzetiségű – gyalogos katonából állt, akik magától értetődően gyalog meneteltek a hosszú úton. A tiszteknek – és a szállítmánynak – jutott csak szekér (nem hintó), amit többnyire lovak vontattak, néha azonban ökörfogat biztosította a „kényelmes” utazási sebességet, ami bőven hagyott időt megfigyelésekre és műveltségelemek földidézésére. Reggel Bécsből indultak, délutánra értek – legalábbis a tisztek – Bécsújhelyre, ahol mi más juthatott eszébe Sándorunknak, mint „Zrínyinek, Frangepán és Nádasdynak itten történt felgyilkoltatások [...] bús emlékezete”.⁶ Az unatkozó fiatalembert ez az emlék abban nem zavarta, hogy estéjét kávéházban – biliárdozással – töltse.

2 A gondolat mintha a biblikus műveltségű Arany Jánost is foglalkoztatta volna, s egészen biztosan izgatta *Az ember tragédiája* íróját, Madách Imrét.

3 Lásd *Hímfy szerelmei: Kesergő szerelem* első kiadása 1801-ben.

4 Szilasi László 2021-ben megjelent – *Tavaszi hadjárat* – című regényében is ebben az értelemben idézi emlékét.

5 Korszerű és teljes kiadása: Kisfaludy Sándor: *Szépprózai művek*. Sajtó alá rendezte, a kísérőtanulmányt és a jegyzeteket írta: Debreczeni Attila. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen (Csonkai Könyvtár, 1997. – A mű a hadtörténetesek kincsesbányája, ezt azonban itt nem részletezhetem.

6 1671. április 30-án itt végezték ki – összeesküvés vádjával – Zrínyi Pétert, Frangepánt Ferencet és Nádasdy Ferencet. „Zrínyi vére mosta Bécsset...” írta később Kölcsey. Mára ez is beleivódott a múlt történetébe.

Viszont úgy gondolta: „Világra való formáltt ember soha se táplálhatja szívét, és elméjét annyi féle kedves eledelkkel, mint a' midőn utazván minden szempillantásban más embereket lát, hall, más vidéken jár, más új dolgokat tapasztal, más érzeményekre gerjed, mellyek mind eddig szívében még aludtak; szóval minden pertzenetben új esméreteket szerez magának...” Közben arra gondolt: három hónapba is beletelik, míg „helyre vergődünk Olasz Országban”.⁷ Valójában az útnak írásban megörökített része (a francia fogsággal együtt) 1796. március 6-tól 1796. szeptember 27-ig tartott, azaz közel hét hónapig. Közben fölsorolhatatlanul sok emberrel találkozott, akiket a leírás szerint alaposan megfigyelt, és nemzetiségük, öltözetük, viselkedésük alapján jellemzett – a legegyszerűbb helyi lakosoktól a magas arisztokráciáig, férfiú vonzerejének ellenállni nem akaró grófnőig. A hosszú, megállókkal, pihenőkkel, bürokratikus akadályokkal tarkított út szállásairól, falvairól, városairól, várairól, ősi kolostorairól, ahol megfordult, egy mai idegenvezető tájékozottságával írt. Előzetesen nyilván nem ismerhette az útvonalat, utólag azonban arra törekedett, hogy a művelt olvasó számára napi följegyzéseit „tudós” igénnyel tegye érdekessé. Útjuk harmadik napján érték el Klagenfurtot, majd Lienz, Brixen, Botzen (Bolzano) következett. A napi menetet követő pihenő keretében megnézhetette Trient, a hajdani híres tridenti zsinat városát, s immáron Itália földjén folytatták útjukat, Mantouáig (Mantováig), míg végül háborúba induló katonaként eljutottak Milanóba, ahol Sándor a vár ostroma után francia fogságba esett.

Mantuában, harminchetedik szállásán írja: „Gyönyörű volt mái utam – és míg élek emlékezni fogok a mái reggelről”, mert azon a vidéken olvasta – valószínűleg: újra – Vergilusnak „hajdan [...] a' sásos Minciónak pázsintos, virágos partján” írott, eredetiben és magyar fordításban közölt versét. Magával ragadja ragadja a költészet és a „Természet” lenyűgöző varázsa: „Alig vonódott fel az éjnek sátora, / Alig tünt el az Ég' ragyogó tábora, / Aurora rózsáji Tivol' Havasának / Kékellő ormain alig pirulának...” és így tovább, ámuldozik.⁸ Alig két-mérföldnyire van ide a nagy latin költő szülőhelye (Andes), amit persze tud, de nem megy oda, mert ott már semmi nem emlékeztet a nagy emberre. Nem ez, hanem egy barátságos levél készíti arra, hogy föltegye magának a kérdést: „Hát nem vagyok én szerentsés?” Eddig a tisztí önkény áldozatának érezte magát, amire még visszatérek, aztán kastélyokban gyönyörködik, majd május 3-án megpillantja Cremona városát: „a' nagy Templomnak magas Tornya mozdulatlan áll annak közepén a' messzeségben, úgy építve, mint a' Bétsi István Torony”. A békés képet aztán a háború lármája váltja föl.

Május 6-én érkeznek Milanóba, ahol átéli az ostrom szörnyűségeit, amiről így számol be: „Rettemets, iszonyú, szörnyű Scéna vala ez: durrogtak, morogtak az ágyuk, mint amikor menydörög, és a villámok egymást üzve sűrűn hullanak

7 Helyesebben: Itáliába: Olaszország még nem létezett. *Napló és Francia Fogságom*. I. m. (Napló) 40–41.

8 *Napló és Francia Fogságom*. I. m. (Napló) 61.

alá; tsattogtak a' bombák, mintha mindannyiszor a' Mennyhordónak egy egy abrontsa pattant volna el: – süvöltöttek mindenfelől a' golyóbisok, mint mikor a' dühös szelek zúgva, üvöltve egy mást hasogatják, úgy hogy ezekhez képest a nyafogó apró golyóbisok csak ott pötzköléseknek tetszének, és számba se vétetnek; itt robajjal omlott a' fal, porozva zúzott darabokra a' téglá, ott retsegve tördeltetett a' deszka, hogy apró forgátsok széjjel repülének a' Levegőben, – mintha a' Természet meg dühödven maga magát emésztené, és tüzes gégekből ezerféle halált okádna: – itt egy pattanytyúsnak fejét vivé magával a' mirigy golyóbis, ott a halált szóró eszközének magának kerekét töré össze egy másik; – amott (borzasztó és az emberiséget⁹ fel lázasztó tekintet!) egy szegénynek, ki férj és atya volt testét úgy szakasztá ketté, hogy béle az ágyura vért fecskendve ömle ki, tüdeje pedig a levegőben szaggattatott ízre porrá; itt egy jajgatott, és lábától megfosztatván a' porban fetrengett; ott egy másik sebjét már kötözte az Orvos; amott egy harmadik a' veszedelmet mintegy ingerlé bátor maga viselete által; – a' föld rengett alattunk, mintha annak gyomrában az elementumok veszekednének; – a' sok Füst már egészen terhes fellegeket formált, úgy hogy fellyüről is fergeteg láttatott ijesztegetni; – itt egy halálosan Sebezettet toltak talitskán; – ott a' bomba tüzet támasztott; mintha az ezer karú halál a' halálos veszedelmeknek irgalmatlan társaságában dombérozna – még egyszer mondom: rettenete, iszonyú, szörnyű Scéna vala ez! [...] csak Kedvesem után sohajtoztam képzelte utolsó órában (más az, ha Hazámért kellett volna elfogadnom a' minden felől reám ordító halált), de második nap fel se vettem a' dolgot, tapasztalván, hogy nem minden golyóbis talál...¹⁰ E filmszerűen eleven, ugyanakkor a harci dicsőséget szívesen emlegető kor irodalmi igényességével írott ízelítő mellett a *Napló*ban és a *Fogságom*ról szóló részben egyaránt föl villan a női vonzeró kiváltotta élmények diszkrét megidézése, a leendő Hímfy pedig egyre többet gondol Zalára, a badacsonyi szőlőhegyre és a lányra, aki szép, kívánatos és öröksége is csábító.

Sándor – nyelvtudása, nyitottsága, vonzó viselkedése, kíváncsisága és férfiasága segítségével – tudatosan készül föl az írói-költői pályájára. Miután az ostrom után fogságba esett, a lombardiai Lodi városából¹¹ Franciaország felé indultak tovább. A háborús pusztítás élménye alapvetően módosította világszemléletét. Azzal szembesült, ami majd megakadályozza, hogy magáévá tegye a 19. század húszas-harmincas éveiben föllobanó forradalomkultuszt. (Nem véletlenül lett Kisfaludy Sándor annak az 1809-es nemesi felkelésnek első – tudományos igényű – védelmezője,¹² amit Jókai a *Névtelen vár*ban történelmünk legjobban rágalalmazott eseményének nevezett.) Bonaparte Napóleon május 16-án

9 Értsd: emberséget.

10 *Napló és Francia Fogságom*. I. m. (*Napló*) 79–80.

11 Lodi az Adda folyó jobb partján fekvő 45 000 lakosú történelmi város.

12 Vö. Nagy Ágoston doktori értékelésével: *Kisfaludy Sándor és az utolsó nemesi felkelés propagandája*. <https://midra.uni-miskolc.hu>

foglalta el „forradalmi seregével” Milanót. A hadifogoly Kisfaludyt a pusztítás látványa döbbenti rá a dicsőség „hiúságára”. A forradalom következményeit később a franciaországi nyomorúságban is tapasztalnia kellett. Kiábrándultan állapítja meg: a franciák elvesztették „előttem minden betsületüket – csalatkoztam ítéletemben, mert szebbnek, nagyobbak, igazabbnak képzeltem magamnak a’ lelket, melly őket éleszti, mint a’ millyennek találtam azt, minekutánna közelebről megismerkedék; – szépek, és tsábítóak az ő írásaik, de ne hidjetez nekik tüzes Ifjak, mert teremtményeik meg nem egyeznek, sőt ellenkeznek ezekkel. Nem szabadság, és igaz egyenlőség az, a’ mit Ők hoznak, hanem nyomorúság, inség és szomorú egyenlőség a’ sanyarú inségben. [...] Polgárnak és Nemesnek egyenlőképpen elvevének mindenét...”¹³ A fogság színhelyére vezető útjuk fontos megállója Pavia,¹⁴ ez a „szép, nagy város, minek előtte a’ rettenetes Mars ide érkezett, Jónak és Músáknak vala szentelve: – számos volt itt a’ Lombardi ifjúság az oskolákban – most pusztá és nyomorult”, miután a francia hadseregnek „24 órákig adatott árul a’ legkegyetlenebb rablásnak. – Keseregnek a’ minden vagyonyjoktól megfosztatott szerencsétlen Lakosok...”¹⁵ Itt érik el a Monarchia akkori határát. Kisfaludy megnézi a piemonti Bra városát, „melly annyi ideig Theatroma vala a’ Frantzia háborúnak”, ezért ott „nagy drágaság vagyon”.¹⁶

Ha valamit tudunk a két 20. századi világháború hadifoglyainak sorsáról, irigykedve olvassunk Kisfaludy Sándor „laza” fogságáról, noha viszonylagos szabadsága mégis alá van vetve a kényszernek, ami szigorúan kijelöli úticélját Franciaországba. A „kies” Fossanótól, olvassuk, „szép, nyílt térségben utaztam”, mely „körül van bekerítve a’ Piemonti és Genuai Havasokkal”. Fenséges táj, lelkendezik. Egészen megrendülve írja ezután: „Iszonyú hegyek ezek – hajdani falai (határai) a’ Római Birodalomnak; felségesen fekszenek az Utazónak szemei előtt, a’ kinek haza ezek túl van vándorlása, lehetetlen eleve nem borzadni. [...] Ezek közül egyik éjszak felé, mintegy a’ társaira hágván, vakmerőn emeli setét kék, hóval elegy púpját Ég felé mitha ennek tetejéről az Égbe tsak egy ugrással oda lehetne jutni.”¹⁷ Elragadtatva írja. „Ma egész délután mindég szirtokat mászkáltam, úgy szeretem ezt a’ szép nagy vadságot, ezt a’ kellemes szilajságot, és éppen nem haragszom sorsomra, hogy a’ Frantcziák foglyává tevé, melly mértékben sanyargatja testemet, olyanban táplálja lelkemet a’ legfelségesebb eledelekkel. [...] Nézd itt alattam ezt a’ mély örvényt, melly setét torkát tátani látszik” – talán az Alvilág kapuja, ábrádozik.¹⁸

A Természet – ami a kor költészetében alapvető fogalom – a lenyűgöző élmények sokaságát kínálja, s olyan távlatokat nyit a nagyvilágban, amelyekre

13 *Napló és Frantzia Fogságom*. I. m. 81.

14 Pavia – a kötetben hibásan: Pacia.

15 *Napló és Francia Fogságom*. (Fogságom), i. m. 82.

16 I. m. 86.

17 I. m. 87.

18 I. m. 89.

egész életében hivatkozhat. A 19. század első felében magyar költők nem nagyon jutottak Bécsnél távolabb (Kölcsey addig se), Kisfaludy élményei ezért is figyelemre méltóak. Az Alpok csúcsai alatt és mellett, „iszonyúk Havasok között” vezetett – néhol igen meredek – útjuk. Abba a magasságba vonszolták föl magukat Tende hágóján,¹⁹ ahol a „nagyság érzetével” fenn lehetett, s ahonnan a mélység – ahová lesüllyedhetett – megrendítőnek látszott: „A’ fellegek alattunk lebegtek, ’s mint valamely sűrű köd, úgy akadoztak a sziklás oldalokon, s mégis felérvén meg más hegyek tornyoztak felettünk. – Innen visszatekintvén borzad az ember’ lelke, ’s örül egyszer ’s mind, hogy ezen feneketlen örvénynek tetsző méjségből felverekedett...”²⁰ Mélység és magasság együttes élménye tükröződik a hegyvidék irodalmi igényű leírásában, s így sóhajt föl: „Ó miért nem bírok én Schiller’ mindenható tollával!”²¹ A készülődő költő alighanem a mű legszebb tájleíró élményét vetette itt papírra, a teljes elragadtatás már-már patetikus lelkesedésével. Megérinti a költői halhatatlanság példája, sorolja is a nagy „Lelkek” neveit, de azért a szerelem lehetőségéről sem feledkezik el. Július 22-én – miután előző nap „egy kis ideig a’ szoros hegyek között csavargánk”, Nizzába jut – immáron a tenger partjára –, és megjegyzi: „szép város, [...] ha a tengerpartján mindenütt olyan szép asszonyok teremnek, mint itt, hát méltó a’ tenger mellett lakni”.²²

Egyre gyakrabban sóhajtozik Szegedy Rozi után, de talán csak a végső kidolgozás idején. Hat nap múlva hagyják el a tengerpartot, addig járja a Riviera híres városait. Majd Provance szőlői Badacsonyt juttatják eszébe, míg végül megérkezik Draguignanba,²³ fogsága kijelölt városába, ahonnan szeptember közepén „parolával” engedik szabadon: kötelezi magát, hogy egy ideig nem harcol a franciák ellen. Majd ez is bekövetkezik, de erről már nem szól ez a munka, csak önéletrajzi jegyzetei. A hazafelé rájuk váró tengeri kaland megint olyasmi, amit irodalmi életünk akkori jelesei közül kevesen éltek át. Draguignanban meg volt elégedve szállásával. A jóindulatú helyiek – úgymond – talán még a pénzzel is kisegítenék a foglyokat, ha a forradalom utáni nyomorúságban nem lenne üres a tárcájuk. Mert bizony anyagiakban nem dűskálnak, de Sándor sokat olvas, ráadásul megismer egy párizsi lányt, „a’ ki a Hazájának zűrzavarjában ennek előtte két esztendővel egy ide való Atyaifiaához vevé menedék helyét”. A francia „Asszonyok, Leányok a’ férfiakkal egy formán szeretik, és úzik a’ Szép Tudományokat; mert itten a jó nevelésnek főbb tzikelye a’ léleknek, szívnek, elmének formálása. [...] Mi nálunk, ha egy Leány egy pár Románt

19 A kötetben szereplő Tenda alighanem az Alpes-Maritimes megyében található Tende.

20 *Napló és Francia Fogságom*. (Fogságom), i. m. 88.

21 I. m. 91.

22 I. m. 94. – Antonia Deshoulieres (leánynevén *De Ligier de la Gardel*), (1638–1694) ismert francia költőnő. Vagy talán a lánya: *Antonia Terez Deshoulieres* (1662–1718); anyja műveinek 1695-i kiadásában az ő művei is megvannak. Az említett kötetnél Kisfaludy kiemeli, hogy zsebkönyv, nyilván válogatás.

23 Draguignan a 18. században 10 000 lakosú kisváros volt. Az Itáliából az Ibér félszigetre vezető út mentén a rómaik alapították. (Provance-Alpes-Cote d’Azur régió.)

olvasott, és az embernek tudtára tudja adni, hogy érezni, és gondolkodni tudott, kénytelenek vagyunk Őt a' nagy fogyatkozás miatt szép léleknek mondani, [...] „mint Szegedy Rozit...” Feleségül is kell venni az ilyent? – teszi föl magának a kérdést, és még nem biztos a válaszbán. Fél, hogy az okos lányok veszekedősek lehetnek.²⁴ Rozi neve mégis egyre többet szerepel a szövegben, a párizsi lány inkább mintha nevelőnője lenne, aki Sándor korszerű és hagyományos kiművelését vállalta magára. Igaz, a később véglegesített szöveg írója mindezt nem is neki szánta, hanem Rozinak. És az utókornak. A készülődő költő nagy élménye – Tasso és Petrarca mellett – az újabb francia irodalom. A rövid fogságot – ahogy ezt az eddigi szakirodalom is hangoztatja – maximálisan kihasználta önképzésre. Már útra készülve írja: a magyarosan Karolinnak nevezett lány arra kérte, hogy levelezzenek a francia nyelv gyakorlása végett, s „Örök emlékezetül Mad. Deshouliers' Költeményes munkáit ajándékozta nekem zsebkönyv formában.”²⁵ Az önkény üldözött áldozata gyorsan eltűnik a szövegből, s a lázadózó fiatalembert fölállítja a sajátos körülmények között minden érdekes élményt magába fogadó – mohó – fiatalember, aki időközben jótanuló lett. Szorgalmasan készül arra, hogy „nagy” költő legyen.

***

Szerencsére Kisfaludy Sándor nem esett egészen ki az irodalomtörténet érdeklődéséből. Bizonyítja ezt (egybek között) Borbély Szilárd Kölcsey *Vanitatum Vanitas*ának szövegvilágáról szóló nagy tanulmányának Kisfaludy-képe.²⁶ A tanulmány arról szól, hogy a *Vanitatum Vanitas* – a hiúságok hiúsága – gondolatköre már a 17. században számtalan – főleg biblikus – szempontból foglalkoztatta az írástudókat.²⁷ Borbély ennek nyomtatásban is terjedelmes irodalmát fedezi föl. Elmagyarázza, hogyan használta ezt Kölcsey, akinek meglepetésekkel teli verse eszerint régismert fejtegetésekre épül föl. Vagyis híres – és ellentmondásosnak tűnő – költeményébe rengeteg forrásmunka tanulságait sűrítette össze. Ezután fejti ki a tanulmányíró, miként használta föl ehhez a *Kesergő* – főleg pedig a *Boldog* – szerelem költői világát. (Érdekes, hogy mindkét mű mai értékítéletét megemeli, különös az utóbbiét.) A *Boldog szerelem* verseit „háttérszövegnek” minősíti, és sok idézettel támasztja alá azt a nézetét, hogy a két mű hasonlóan látja az élet, a virtus és a siker mulandóságát.²⁸ Itt azonban azt emelném

24 *Napló és Francia Fogságom*. I. m. 100.

25 I. m. 111.

26 Borbély Szilárd: *A Vanitatum vanitas szövegvilágáról*. Fehérgyarmat, 1995, Kölcsey Társaság és u. ITK 1995. 485–503 (*A vanitatum vanitas* és a *Boldog szerelem*).

27 Borbély Szilárd a 17. századtól a 19. század elejéig számos egykor olvasott, mára csak kutatási témaként használt egyházi, világi irodalomra, Volksliedre, ponyvakiadványra hivatkozik, hogy a *Prédikátor könyve*nek széles körű hatásától a Kisfaludy-kori vanitatum irodalomig szemléltesse, mi minden hathatott Kölcseyre.

28 Egy példa a sok közül: „Hol a' nagyság csupa negéd, / Gyávaság a jámborság, / Csak önhason másnak segéd, / 'S a' bátorság latorság. / Hol a' szépség csak czifraság; / Czikornya is mesterség; / Érzékenység csak puhaság. / 'S a' szolgaság emberség.” – *Boldog szerelem*: 1/15.

ki, hogy ehhez költőjüknek roppant széles olvasottság kellett legyen, beleértve egy előző időszak ma már alig ismert műveit. És a szakirodalom nem is tagadja el tőle, hogy igen alaposan készült a költői pályára, s lett – az érzelmek hegedűse – tudós költő,²⁹ akit méltán választottak a megalakuló Magyar Tudós Társaság tagjává.

***

Kisfaludy Sándor ismert életrajzait³⁰ kivétel nélkül az határozza meg (kortörténettel és esztétikai elemzéssel kiegészítve), amit önmagáról írt. Márpedig érzelmek nélkül önmagunkról és senkiről, sőt semmiről nem lehet véleményt mondani. A szeretet pedig nem mindég uralja a szülő és gyermekei viszonyát, azt számos esetben inkább a sérelemélmények határozzák meg. Sándor és nyolc testvére zsugori, érzelemszegény, morózus és igen szigorú embernek látták apjukat. Azt viszont elismerték, hogy köztisztviselőként szigorúan igazságos volt. Közös sérelmük, hogy keveselték azt, amit kaphattak. Hogy ez mennyi volt, nem tudjuk, de egymásra is féltékenyek voltak. A kívülálló – immáron érzelementesen – könnyen mondhatja: összességében annyit kaphattak, amennyi jutott. Mégis: Kisfaludy Mihály olyasmihez segítette elsőszülött fiát, amihez a többiek esetében nem volt lehetősége: egyik kezdeményezője volt, hogy Zala vármegye őt küldje Bécsbe testőrtisztnek. Ez bizony ritka nagy szerencse volt akkor is, ha ott végül áldozatnak (is) érezte magát. Károly másban volt szerencsés: a történelem (amiben íróként és szervezőként tevékeny szerepet vállalt) megajándékozta azzal a lehetőséggel, hogy az irodalom fölvirágzásának korában élhetett a később nagyvárossá fejlődő Pesten, s abban vezérszerepet vállalhatott.

Kisfaludy Mihály bizonyosan nem tartozott a későbbi szépirodalomban annyit emlegetett tudatlan, könnyelmű középbirtokosok³¹ közé: tanult, tevékeny, szerzőtípus volt. A híres soproni líceum után letette a (nehéz) jogi vizsgát, föl esküdött ügyvédnek, és Zalában vállalt hivatalt, ami aligha volt üres cím, hiszen a vármegyék hatáskörébe tartozott az ország közigazgatása és a helyi ítélkezés. Őt pedig később a szomszédos Győr vármegye közgyűlése föltehetően szakmai elismerésként választotta főszolgabírójául.³² Bizonyára nem udvari sugallatra,

29 Szemlélteti ezt az említett 1809-es nemesi felkelés iratanyagának alapos földolgozása is.

30 Császár Elemér: K. S. 1910., Horváth János: K. S. 1936., Fenyő István: KS. 1961. Továbbá több újabb résztanulmányban.

31 Lásd Fáy Andrásról (*A Bélyeky-ház*, 1832) számos regényben. Melleseg európai mintákat követve.

32 „Mária Terézia királynő (1740–1780) uralkodásának időszakát általánosan jellemezte, hogy a szolgabírói kar [...] közigazgatási területi szinten oldotta meg az abszolutista állam által előírt” adóbehajtási és más feladatokat. A „bürokratizálódó, abszolutista állam információigénye miatt immár járásuk gazdasági sajátosságaira (vetésterületek nagysága, terméseredmények) vonatkozóan is adatokat szolgáltatottak a megyei hatóságon keresztül, az 1724-ben létrehozott, korabeli Belügyminisztériumként működő Magyar Királyi Helytartótanács

és nem is rokoni alapon, hiszen a család zalai volt, noha bírt jobbágyokat és földeket (házakat) más megyékben is.

A Kisfaludy fiúk apja a politikai hatalmat 1790 után egye jobban magához ragadó középnemesség igen racionális, hamis illúziók nélküli fia volt. Jól mérte föl, hogy addigra a legtöbb középbirtokos család „ősi birtoka” jórészt legendává foszlott. A természetes szaporodás ugyanis oly mértékben fölprózta a birtokvagyonuk nagy részét, hogy abból nemzedékről nemzedékre nehezebb volt úri módon megélni: a „tehetőség” fogalmának erős korlátai voltak. Mindenesetre magában hordozta a tanulás lehetőségét. Ezen az alapon jelentett kiutat a fizetett munkavállalás, amivel egyre többen éltek, s még inkább éltek volna, ha a betölthető hivatalok száma lényegesen nagyobb. (Ezekre nem nemesek is pályázhattak.) Jogi végzettséget magas színvonalú előképzettség alapján lehetett szerezni, viszont más felsőfokú képzés Magyarországon a jezsuita rend fölösztatásáig, és a nagyszombati egyetem Budára, majd Pestre helyezéséig csak teológiából, majd orvostudományból volt.³³ A törvénytudásra pedig nagy szükség volt a vármegyei közigazgatás és bíraskodás mindennapi gyakorlatában. (Másképpen a pereskedések jó jövedelmi forrást jelentettek az ügyvédeknek, akik emellett hivatalt is vállalhattak.) A II. Józseffel szembefordulók az is motiválta, hogy sok hivatalba menekült középbirtokos megélhetését veszélyeztette a közigazgatási nyelv latinról németre változtatása. (Latinul tudtak, németül kevésbé.) Ezért is került az 1790-es országgyűlés figyelmének előterébe a magyar nyelv ügye.

És ragadta magával – például – a (Pozsonyban) diákoskodó Kisfaludy Sándort. Nem valószínű, hogy valaha földeríthető lesz, ekkor mennyire. Ugyanis atyja nagyon elégedetlen volt tanulmányai elhanyagolása miatt, s ezért hazarendelte tétli kúriájába, ahol sok könyv volt, és kevés pénz. (Kisfaludy Mihály négy, talán öt nyelven olvasott.) Sándornak életpályát kellett választania. Az önéletrajzok itt ellentmondásban vannak más forrásokkal, mert a Magyar Királyi Nemesi Testőrség tagjainak névkönyvében (ami tudós levéltárosok összeállításában a világhálón olvasható)³⁴ életrajzi adatai nincsenek összhangban azzal az idilli pályaképpel, amely saját szavai szerint nagy erdélyi élménnyel kezdődött. A tisztilapok rideg tárgyilagosságával összegzett adatok szerint katonai pályafutását valójában önköltséges hadapródként kezdte – a Toscanahuszárezredben –, és 1793-ig csupán káplár rangra emelkedett. Ekkor – nyilván erős apai és rokoni támogatással – az a (már enlített) szerencse érte, hogy Zala vármegye őt delegálta Bécsbe, a testőrök kivételezett tagjai közé.

számára. A Mária Terézia-féle úrbérrendezés a szolgabírák aktív közreműködésével ment végbe 1767 és 1773 között. [...] A közigazgatási feladatok növekedése mellett a szolgabíró bíraskodási feladatai is gyarapodtak; a 16–18. század során törvényileg is kialakult és határkörében jelentősen növekedett az egyes polgári perekben elsőfokú hatóságként megjelenő szolgabírói ítélőszék.” *A járások története Magyarországon a 13. századtól 1983-ig* című munka alapján. <http://epleny.hu>

33 És a tisztiiskolák képeztek kiváló műszaki tiszteket.

34 <http://library.hungaricana.hu>

Ez annyiban volt katonai pálya, hogy a testőrök szolgálati idejük letöltése után – magasabb rangban – katonatisztként szolgálhattak tovább. (A szervezett feladatai közé a tisztképzés is beletartozott.) Ez azonban csak a birodalom érdeke volt, ahogy az is, hogy ünnepi alkalmakkor – vagy díszszemléken – parádés öltözetben³⁵ fölvonultatathatta őket, hogy a világ tudomására adja: ime a „vad magyarok”, a híres lázadók (és remek katonák) is a királynő (meg utódai) szolgálatában állnak. A testület története tudományosan jól földozott, de a köz-tudatba ez nem mindég tükröződik. A világhálón olvasható dokumentumok szerint³⁶ Pálffy Miklós gróf, magyar kancellár 1759. október 25-én részletes javaslatot terjesztett föl Mária Terézia királynőhöz magyar udvari testőrség felállítására vonatkozóan. „Az új intézmény – hangsúlyozta – gyümölcsözően fog hatni a magyar ifjúság nevelésére”, mert azok, akiket ide fölvesznek „magasabb kultúrát, finomabb (érzékenyebb) ízlést és gondolkodásmódot” visznek haza. Hároméves³⁷ szolgálati idejük után magasabb rendfokozattal léphetnek át „a hadseregbe”, vagy „polgári hivatal alkalmazhatja őket.” A királynő módosításokkal fogadta el a javaslatot azzal, hogy költségeit a vármegyéknek kell vállalni. Azok megszavazták a méregdrága egyenruhába bujtattatott Magyar Királyi Nemesi Testőrség fölállításához szükséges (tekintélyes) összegeket, és megkapták azt a lehetőséget, hogy – különböző előfeltételekkel – vármegyénként egy-egy 18-20 éves fiatalembert delegáljanak azzal, hogy a Bécsbe érkezőknek maguknak is háromszáz aranyforintot kell felmutatniuk. A 100-120 testőrré tervezett szervezet közel 160 évig működött (változó létszámmal), s számtalan helyen olvashatunk róla. A földolgozások közül leghíresebb Bessenyei György több változatban olvasható nagy élménye Mária Terézia udvarában, s noha rendkívüli műveltségének megalapozása is ide vezethető vissza, a történetet gyakran a szerelmi szál uralja. A testőrök privilégiumai közé tartozott ugyan- is a sszabad bejárás az udvarba, ami azzal járt, hogy a szegény magyar falvak szegényes kúriának világából érkező fiatalok a legmagasabb (többnyire dúsgazdag) előkelőségek társaságába is bejuthattak. És ott voltak a fényes Bécsben, ahol bőven volt könyv, ahol a világ élvonalába tartozó művészi élmények vártak rájuk. Az eredmény sok hírneves ember életrajzából ismeretes, akik között jócskán akad, akik nem voltak az éppen uralkodó császár-király feltétlen hívei. (Barcsay Ábrahám – egykori testőr – II. József idején a trencsény-nyitrai körzet helyőrségének parancsnokaként a császár elleni közös fellépésről levelezett Széchényi Ferencsel.)

Kisfaludy Sándor önéletrajzi történeteiben nehéz elkülöníteni a tényeket az emlékezet botlásaitól és a legendáktól. A megörökített testőrélményei közel sem

35 A parádés öltözet leghíresebb része a párdubőr kacagány volt, amit az öltözet gondos tervezői a vakmerőségük jelzésére találtak ki, s készítettek el bécsi tímárokkal – föltehetően – báránnyal.

36 A magyar nemesi testőrség megalapítása: <https://mni.gov.hu>

37 A szolgálati idő később öt évre változott, s a szabályzat is többször módosult.

tükrözik azt a sokoldalú hatást, amit az intézmény által biztosított lehetőségek jelentettek költővé érésében, noha a lényegét maga is hangsúlyozza. Az bizonyos, azért lett katona, mert diákként csődöt vallott. Saját szavai szerint nem látta értelmét a tanulásnak. Az sem egészen biztos, de hihető, amit tisztí lapja rögzít azzal kapcsolatban, miért távolították el – szolgálati idejének letelte előtt – a testőrségtől. A szerint ugyanis azért büntették, mivel vonakodott elfogadni „az új szabályokat”. Mindenesetre a neki „járó” magasabb rang nélkül helyezték át egy gyalogoszredbe. A tisztalap adata a zsarnok ellen lázadó helyett egy elkényeztett, önhitt fiatalember engedetlenkedéséről szól. Természetesen feletesei is szépíthettek a történeteken, de azért ez csökkenti a *Napló* sugallatát arról, hogy az igazságtalanság elleni lázadás áldozata volt. Márpedig az áldozatszerep egész életművében fontos tényező. A lényegen ez nem változtat, de annak ellenére, hogy a hadseregben 1799-ben teljesítménye elismeréseként főhadnaggyá nevezték ki, azt is elunta, s valószínűleg addig is csak azért vállalta, mert a hivatali munkától még jobban irtózott. Életét ezután Szegedy Róza hozományára alapozta, s ez tette lehetővé, hogy elsősorban költő legyen. Ehhez azonban a lázadó hajlam (és a szerelmi érzés) nem elegendő. Bámulatosszorgalommal készült erre a hivatásra. Latinul és németül természetesen már előzetesen tudnia kellett, a testőrségnél megtanult olaszul és franciául. Szenvedélyesen hegedült, s ezen keresztül került tudatos kapcsolatba a népdallal-népköltéssel. Jól ismerte a világirodalmat, s ezt saját művészi eszközei kifejlesztésére használta föl. Arról már nem beszélve, hogy Bécsben szeretője lett egy világhírű balerina, akit (férjével együtt) a tácművészet megújítójának tartanak.

A Magyar Királyi Nemesi Testőrség – nyíltan és áttételesen – a felemelkedés (több értelemben érvényes) ígéretét hordozta. Persze nem a magyar népnek, csak a kiválasztottak szűk körének. Ehhez képest meglehetősen sokan éltek a megnyílt lehetőségekkel. Többen híres költővé, íróvá, közéleti szereplővé nőttek ki magukat, s tevékeny részesei lettek a reformkori Magyarország új szellemi közegének. Noha az induló nagy írónemzedék öccsét, Kisfaludy Károlyt tartotta vezérének, Sándor költészete törte át az igényes és művészi irodalom határát, hozta divatba olvasását. Korabeli vágyakat és csalódásokat fogalmazott meg költői formában. Ahogy lenyűgözték az Alpok közelről látott ormai, úgy ragadta magával a szép zalai táj, amihez akkor a Balaton-felvidék is tartozott. Badacsony (és a korabeli hegyormok várainak) legendái tolla nyomán váltak évtizedekre a magyar történeti tudat részeivel. Ma már ebből igazán csak Badacsony kultusza hat és maradt túristavonzerővé. (Annak ellenére, hogy a híres Róza-szerelme útvonala a Tördemicről Tomajba és vissza, aligha vezetett a hegy magasán keresztül.) Sándor hegedűjén, amelynek zenéje magyarul szólalt meg, a korabeli életforma keretében azt sugallta, hogy – a megvalósulás bonyodalmai ellenére – a legnagyobb remények is valóra válhatnak. S ezzel divatos formában adott tartalmat a felemelkedésre váró Haza fogalmának.